

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDE 'İTTİHÂD-I İSLÂM' DÜŞÜNCEİ

The Idea of "İttihâd-ı İslam" in the Works of Mehmet Akif Ersoy

Akif ÇARKÇI

Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı,
İstanbul, Türkiye

*Dr., University of Health Sciences, Library and Documentation Department, İstanbul,
Turkey*

akif.carkci@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6522-7140>

📌 Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 09.03.2021

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2021

📄 **Atıf / Cite as:** Çarkçı, Akif. "Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinde 'İttihâd-ı İslâm' Düşüncesi". *Mütefekkir* 8/15 (2021), 121-142. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.939279>

© **Telif / Copyright:** Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 **İntihal / Plagiarism:** Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDE 'İTTİHÂD-I İSLÂM' DÜŞÜNCESİ*

Öz

Osmanlı İmparatorluğunun çökmeye başladığı dönemde devletin nasıl kurtarılacağı sorusu dönemin aydınlarınca neredeyse en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bu dönemde pek çok fikir ve düşünce akımı ortaya çıkmış, dönemin aydınları Osmanlıcılık, Türkçülük, Panİslâmizm, Sosyalizm gibi siyasal akımlar içerisinde çeşitli siyasi, kültürel ve sosyal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde ortaya çıkan fikir hareketleri Osmanlı'nın son döneminde birer siyasi laboratuvar işlevi görmüşlerdir. Bu anlamda dönemin önde gelen fikir hareketlerinden birisi de İslâmcılık ya da ortaya çıktığı adıyla İttihâd-ı İslâm'dır. Başlangıçta dernek faaliyeti ve dergi gibi çalışmalarla ortaya çıkan ve Osmanlı toplumu da dahil tüm İslâm ümmetinin kurtuluşunu, emperyalizm karşısında bağımsızlığını ve özgürlüğünü savunan İttihâd-ı İslâm düşüncesi Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Dergileri etrafında toplanan aydınların da benimsediği ve uğrunda mücadele verdikleri bir siyasi fikri akımdır. Mehmed Âkif Ersoy da bu fikri akımın önemli temsilcilerinden birisi olup gerek imparatorluğun çöküş yıllarında gerekse Millî Mücadele döneminde hem fikri hem de fiili anlamda etkili olmuş şahsiyetlerden birisidir. Bu çalışmada Mehmed Âkif'in şiirleri, düzyazıları ve tefsir yazıları üzerinden İttihâd-ı İslâm ve İslâmcılık düşüncesine olan katkısı ve söz konusu fikriyatla olan ilişkisi irdelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması ve literatür analizi esas alınmış, Akif külliyyatı içerisinde İttihâd-ı İslâm vurgusunun geçtiği fikri ve edebi eserler analiz edilerek Akif'in İslâmcılığının temel parametreleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Bilimi, İdeolojiler, İslâmcılık, İttihâd-ı İslâm, Mehmed Âkif.

The Idea of "İttihâd-ı İslâm" in the Works of Mehmet Akif Ersoy

Abstract

In the period when the Ottoman Empire started to collapse, the question of how to save the state was one of the most discussed topics by the intellectuals of the period. During this period, many ideas and movements emerged. The intellectuals of the period engaged in various political, cultural, and social activities within political movements such as Ottomanism, Pan-Turkism, Pan-Islamism, and Socialism. The intellectual movements that emerged especially in the Tanzimat and Constitutional periods served as political laboratories in the last period of the Ottoman Empire. In this sense, one of the leading intellectual movements of the period was Islamism, or "İttihad-i İslâm" as it was called when it emerged. The idea of "İttihâd-ı İslâm", which emerged initially through activities such as associations and journals, and defending the independence and freedom of the entire Islamic society (ummah), including the Ottomans, against imperialism, is a political intellectual movement that was adopted and fought for by the intellectuals gathered around Sırât-ı Müstakîm and Sebîlürreşâd Journals. Mehmed Âkif Ersoy is one of the important representatives of this intellectual movement and is one of the figures who have been influential both intellectually and on the field during the collapse of the empire and the national struggle. In this study, Mehmed Âkif's contribution to İttihâd-ı İslâm and Islamism through his poems, prose, and tafsir writings and his relationship with the said intellectual ideas were examined. The essential method of the study consists of a literature review and analysis of the related literature. The basic parameters of Akif's

* Bu çalışma, yazarın "Milliyetçilik ile Ümmetçilik Arasında Bir Aydın Portresi: Mehmed Akif" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Islamism were tried to be determined by analyzing the idea and literary works in which the emphasis of Ittihad-ı Islam was placed in the corpus of Akif.

Keywords: Political Science, İdeologies, Islamism, Ittihad-ı İslâm, Mehmed Âkif.

GİRİŞ

Özellikle Meşrutiyet dönemi,¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmaya yüz tuttuğu, Osmanlı'yı oluşturan farklı dini ve etnik unsurların birer birer imparatorluk şemsiyesi altından çıkmaya başladığı, Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı gibi imparatorluk üzerinde travmatik etkiler bırakan kanlı savaşların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan bütün siyasal ve ideolojik tartışmaların en can alıcı sorusu "devlet nasıl kurtulur, dağılma ve yıkım nasıl önlenir?"² olarak ifade edilebilir. Böylesine zor bir dönemde ortaya çıkan fikri tartışmalara zemin oluşturan meşrutiyet, dönem itibariyle adeta bir laboratuvar işlevi görmüş,³ imparatorluğun yıkılmasından sonra kurulacak genç cumhuriyetin siyasi ve fikri temellerini atacak olan bazı argümanların da bu dönemde ortaya çıkması bakımından araştırılmaya değer zengin bir içerik üretmiştir. Meşrutiyet dönemi aydınlarının üzerinde yoğunlaştığı ve tartıştığı konulara bakıldığında Osmanlı aydınınının belki kökleri Tanzimat dönemine kadar uzanan bazı temel tartışmalara ek olarak İmparatorluk sonrası siyasal yaşamı da etkileyecek yeni arayışlar içerisinde girdikleri söylenebilir. Bu yeni arayışlar ise fikri düzlemde kendisini çeşitli ideolojik ve siyasi akımlar olarak göstermiş, İslâmcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük, Sosyalizm, Batıcılık gibi akımlar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sürecinde başta Anadolu olmak üzere İslâm coğrafyasının çeşitli bölgeleri işgal, savaş, çatışma ve parçalanma gibi durumlarla karşı karşıya kalmıştır.⁴ Bu tablo karşısında nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin aydınları, ezilen, savaş tehlikesi altında bulunan, sömürülen ve işgal altında zulme uğrayan Müslüman toplulukların kurtuluşlarının ne şekilde olabileceğine dair çeşitli fikirler geliştirmişlerdir. Osmanlı aydınları bu fikirlerini bazen risaleler yayınlarken bazen süreli yayınlar aracılığı ya da bizzat çeşitli mahfillerde şifahen anlatmak suretiyle dile getirmişlerdir.⁵ Dile getirilen bu düşünceler arasında belli dönemlerde

¹ Çalışmada Meşrutiyet Dönemi olarak ifade edilen dönem hem birinci hem de ikinci meşrutiyeti kapsamaktadır.

² İbrahim Kaya, *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi* (Ankara: İmge Yayınları, 2006), 70.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 15.

⁴ Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/352-357.

⁵ Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yay., 1991), 31.

öne çıkan akımlardan birisi İttihad-ı İslâm ya da Panislâmizm fikridir. İkinci Abdülhamid döneminde İttihad-ı İslâm düşüncesi bir devlet politikası haline getirilmiştir.⁶

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük ile birlikte dergi faaliyeti anlamında öncülüğünü *Sırât-ı Müstakîm* çevresinin ve Mehmed Âkif'in yaptığı, Said Halim Paşa, Namık Kemal gibi aydınların da temsilcisi bulunduğu İslâmcılık, Panİslâmizm ya da İttihâd-ı İslâm fikri etkisini cumhuriyet sonrasında da devam ettirecek olan bir fikir akımı olarak Osmanlı'nın parçalanma sürecinde kendisine varlık alanı bulmuştur.⁷

Bütün Müslümanların tek bir çatı altında toplanmasını ve birlik olmasını temin etmesi beklenen İttihad-ı İslâm fikri daha sonra Türkçülük ve Osmanlıcılık gibi ana akım bir ideoloji haline dönüşmüş, Mehmed Âkif ve *Sırât-ı Müstakîm* çevresi bu hareketin öne çıkan ismi haline gelmiştir.

İkinci Meşrutiyet dönemi İslâmcı aydınları içerisinde önemli yeri olan Said Halim Paşa, Cemâleddin Afgâni gibi aydınlar birinci kuşak İslâmcılar adına daha sonraki dönemlerde de öncü nesil olarak fikirleriyle etkili olmuşlardır.⁸

Gerek İkinci Meşrutiyet dönemindeki etkinliği gerekse Millî Mücadele dönemindeki fikri ve amelî gayretiyle Mehmed Âkif de Osmanlıyı oluşturan milletlerin kurtuluşu için çeşitli öneriler getirmiş, geri kalmışlığın giderilmesi ve Müslümanların tekrar tarih sahnesine çıkabilmesi için başta *Safahat* olmak üzere eserlerinde bazı kavramlar üzerinde ciddiyetle durmuştur.⁹ Ümmet, millet, ırk ve benzeri kavramlar bunlardan bazılarıdır.

Millî Mücadele sonrasında ise imparatorluğun eski haline dönmesinin mümkün olmadığını gören Akif elde kalan son toprak parçasında, son müstakil İslâm vatanında yaşayan tebânın ne şekilde terakki edeceğinin ve ne şekilde özgür ve bağımsız olacağına ipuçlarını eserlerinde vermiştir.¹⁰ Bu eserlerde yer yer milliyetçilik olarak algılanabilecek kavramlara rastlanırken baskın görüşün Müslümanların birliği anlamına gelen İttihâd-ı İslâm fikri olduğu pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir.¹¹

⁶ Tufan Bozpınar, *Hilafet ve Saltanat* (İstanbul: Alfa yayınları, 2016), 124.

⁷ Muhammed Sarıtaş, *Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı* (Ankara: Mesaj Yayınları, 1986), 37.

⁸ Michelangelo Guida-Ömer Çaha, "İslâmcılık", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, (Ankara: Orion Yayınları, 2015), 597.

⁹ Satılmış Öz, "Mehmet Akif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/30, (2013), 140-161.

¹⁰ Ahmet Kabaklı, *Mehmed Âkif* (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2012), 89.

¹¹ İsmail Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslâmcılık Hareketi Sempozyumu*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 16.

1. İTTİHÂD-I İSLÂM FİKRİNİN DOĞUŞU

İttihâd-ı İslâm fikrinin ortaya çıkışı aşığı yukarı 19. yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır. Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu siyasal anlamda büyük sarsıntılar geçirmekte, çöküşün ayak sesleri yavaş yavaş hissedilmektedir. İmparatorluğu oluşturan pek çok kavmin Osmanlı şemsiyesi altından ayrılmasını ve parçalanmayı engellemek üzere pek çok fikir serdedilmiştir. Bunlardan en dikkat değer olanı ise İttihâd-ı İslâm fikridir. İttihad-ı İslâm; Mehmet Akif Ersoy Mustafa Sabri Efendi, Derviş Vahdeti ve Said Halim Paşa gibi isimleri bünyesinde barındırmıştır. 1908 Devrimi sonrasında ortaya çıkan İslâmcılar başlıca üç ana grupta incelenebilir.¹² Bunlar sırasıyla Derviş Vahdeti'nin yönettiğı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve *Volkan Gazetesi*, muhafazakar olarak nitelenebilecek Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, Mustafa Sabri Efendi gibi ulemanın yönetiminde çıkan *Beyanü'l Hak Dergisi* çevresi ve Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye adlı dernek, üçüncü olarak da *Sırât-ı Müstakîm ve Sebülürreşâd Dergisi* etrafında toplanan daha çok yenilikçi vasıflarıyla öne çıkan Müslüman aydınlar.¹³

1873 yılında Esad Efendi tarafından neşredilen "İttihâd-ı İslâm" isimli eserin İttihâd-ı İslâm kavramının ilk kullanıldığı yazılı yayın olduğu belirtilmektedir.¹⁴ Ayrıca dönemin gazeteleri arasında yer alan *Basiret* isimli yayında da aynı tarihlerde bir makale yayınlanmış o makalede de İttihâd-ı İslâm'ın gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Yine Azmzade Refik'in *İttihâd-ı İslâm Risalesi*, Celal Nuri İleri'nin *İttihâd-ı İslâm Risalesi* ve Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin *İttihâd-ı İslâm Risalesi* de İttihâd-ı İslâm üzerine yazılmış ilk risalelerdir. Bunlardan başka Osmanlı'da İttihâd-ı İslâm düşüncesi etrafında kurulmuş bazı dernekler ve cemiyetler de vardır ki bunlardan bazıları: İhya-ı İslâm Cemiyeti, Memalik-i İslâm Coğrafya Cemiyeti gibi cemiyet ve derneklerdir.

Dünyadaki Müslümanların birlik oluşturması, bir araya gelmesi ve ortak hareket etmesi anlamına gelen İttihâd-ı İslâm (Panİslâmizm) düşüncesi; Yeni Osmanlılar hareketiyle başlayıp, oldukça geniş bir coğrafyayı etki sahası olarak gören ve Batı'nın emperyalist gücüne karşı Müslümanların tek bir çatı altında toplanmalarını esas alan dini referansları güçlü siyasi bir projedir.¹⁵

İttihâd-ı İslâm kavramının belirgin bir siyasal araç olarak kullanılmaya

¹² Cem Doğan, "İttihad-ı İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur?: Mehmed Âkif'in Osmanlısı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/5, (2013), 93-106.

¹³ Doğan, *İttihad-ı İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur?: Mehmed Âkif'in Osmanlısı*, 93-106.

¹⁴ Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yay., 1991), 31.

¹⁵ Hasan Kaya, *Mehmed Âkif'in Dini ve Siyasî Fikirleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 115.

başlanması II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra özellikle söylemsel düzeyde “*Padişah, sultan, hükümdar yerine halifenin kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Siyasal İslâmcılık İttihâd-ı İslâm adıyla 1870’ten sonra Osmanlı devlet düşüncesinde yer bulmuş bir siyasi akımdır.*”¹⁶ Bu düşüncenin toplumsal alanda ortaya çıkışı ise daha çok II. Meşrutiyet’in ilân edilmesiyle *Sırât-ı Müstakîm* dergisinin yayın hayatına başlamasıyla gelişmiştir.

İttihad-ı İslâm cereyanının yukarıda belirttiğimiz üçüncü grubun üyesi ve en etkili savunucularından birisi de *Sebîlürreşâd Dergisi* yazarı, şair Mehmed Âkif Ersoy’dur. Mehmed Âkif, Sultan İkinci Abdülhamid döneminin havasını teneffüs etmiş, II. Meşrutiyeti yaşamış, genç cumhuriyetin kurulmasına tanıklık etmiş bir şahsiyettir. Büyük değişim, çöküş ve kuruluşlara tanıklık eden Mehmed Âkif dünyadan elini ayağını çekmiş bir mutasavvıf olmadığı gibi siyasal ve sosyal hayatın çarpıklıklarını yazılarında eleştirmiş cesur bir aydındır.¹⁷ Bu anlamda Mehmed Âkif’in başyazar olduğu *Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Dergileri*, İttihad-ı İslâm fikrinin savunulmasında önemli mecralar haline gelmiştir.¹⁸

İslâmcılık Sultan İkinci Abdülhamid döneminin kaotik koşullarında bir ittihâd hareketi olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla İslâmcılığın başlangıç itibarıyla bir İttihâd-ı İslâm yani Panislâmizm olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz. Bütün Müslümanların birliği, yekvücut olması, fikir ve gaye birliği yapmaları gibi anlamlara gelen İttihâd-ı İslâm düşüncesi esas olarak Osmanlı topraklarında doğmuş ve büyük ölçüde İslâm ülkelerinin kahir ekseriyetinde hükümlenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişmiştir. Mehmed Âkif de işte böyle bir siyasal ve sosyal atmosfer içinde yetişmiş, Osmanlı’nın son döneminde etkili olan bu akımdan hem etkilenmiş hem de ilerleyen yıllarda bu akımın önemli bir temsilcisi olmuştur.

2. MEHMED ÂKİF ERSOY’DA İTTİHÂD-I İSLÂM FİKRİ

Mehmet Âkif Ersoy, İslâm ümmetinin birlik ve beraberliğine taraftar, Müslümanların kendi içinde bölünmelerine ve parçalanmalarına karşı bir düşünce adamıdır. Akif’e göre çağlar üstü mesajıyla İslâm, her asrın sorunlarına çözüm üretebilen bir dindir ve o bunu “*Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhamı / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm’ı*” şeklinde ifade etmiştir. O esasını inanç, emir ve nehiylerde İslâm’dan alan bir hayat tarzı idealindeydi. Bu yüzden, İslâm’ın karşı çıktığı kavmiyetçilik ve benzeri ihtilaf

¹⁶ İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1986), 1408-1409.

¹⁷ Doğan, *İttihad-ı İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur?: Mehmed Âkif’in Osmanlısı*, 93-106.

¹⁸ Suat Mertoğlu, “Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad Sermuharriri Akif”, *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy, Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011), 83-84.

sebepleriyle ortaya çıkan tefrika, husumet ve parçalanmaları asla tasvip etmemiş, bu konudaki fikrini “İttihad yaşatır ve yükseltir, tefrika yakar ve öldürür” şeklinde ifade etmiştir.¹⁹ Bu başlıkta yazdığı makalede Mehmed Âkif şunları ifade etmektedir:

“Ey mü’minler! Hepiniz Allah’ın habl-i metînine, din-i celîl-i İslâm’a elbirliği ile sarılız, Allah’ın ve resulünün emirlerine itaat, nehiyelerinden ictinâb idiniz, hiçbir zaman ayrılmayınız, kalbleriniz, ruhlarınız daima sımsıkı birbirinize bağlı olsun! Allah’a ve resulüne itaatle aranızda her dürlü niza’ı, çekişmeyi terk idiniz. Siz bütün mü’minler kardaşınız kardaş gibi geçinmelisiniz. Eğer niza’ ider, kavgaya tutuşursanız dağılırsınız, sonra rüzgârınız esmez olur. Bire hükmünüz kalmaz, düşmanlarınızın zulüm ve kahrı altında mahv olur gidersiniz. Bunun için aranızdan fitneyi, fenâlığı kaldırmağa çalışınız. Belâdan, gazabdan çok korkunuz. Zira belâ gelince yalnız fenâlara, zâlimlere erişmekle kalmaz, iyilere de zararı dokunur, bir kaçınızın uğruna bütün ümmet mahv olur.”²⁰

Yine Mehmed Âkif Sebîlürreşâd’daki bir yazısında İttihâd-ı İslâm hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“İslâm ümmeti arasındaki vahdet ancak İslâm’ın Müslümanlar arasında vücuda getirdiği içtimai ve ahlâkî nizamın neticesidir. İttihâd-ı İslâm demek fikirde ittihâd demektir. Tarzı hayatta ittihâd demektir. Temayülatta ittihâd demektir. Vicdanda ittihâd demektir. Hâsılı bir itthâd-ı ailidir. Yoksa zannolunduğu gibi ne kendi akvamı arasında edyanı sairenin kurduğu ittihâddır, ne de Avrupa’da, Amerika’da ve sair yerlerde iktisadi cemiyetlerin, siyasi cemaatlerin kasdettiği ittihâddır.”²¹

Böylece Mehmed Âkif ittihâd meselesine bakışını tarif etmekte ve İttihâd-ı İslâm’ı tanımlamaktadır. Bu tanıma göre İttihâd-ı İslâm Müslüman toplulukların toplumsal ve ahlâkî müştereklerde birleşmeleri, vicdan birliği yapmaları, fikir ve hayat tarzında ortak eğilimler geliştirmeleri olarak anlaşılmaktadır.

İttihâd-ı İslâm meselesinde Mehmet Akif’in hareket noktasını İslâm’ın ana kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve Hadisler oluşturmaktadır. Mehmed Âkif bu meseleye bir dini gereklilik olarak bakmaktadır. Kur’an-ı Kerim ve Hadisler açısından “İttihâd” fikrine bakıldığında; Müslümanlara sosyal dayanışmayı, birlikteliği ve ortak hareket etmeyi tavsiye ve bazen de emreden birçok (hatta fazlasıyla) dini referansın olduğu bilinmektedir.²² Dünya Müslümanlarını birbirinden sorumlu hale getirecek olan bu İttihad düşüncesinin dini bir gereklilik ve zorunluluk olduğunu Akif, şöyle ifade

¹⁹ Murat Sarıcık, “Mehmet Âkif’e Göre Müminleri İslâm’da Birleştirmek ve Kardeşleştirmek Açısından Âl-i İmran Suresi 103. Ayeti”, *EKEV Akademi Dergisi* 20/67 (2016), 261-289.

²⁰ Mehmed Âkif Ersoy, “İttihad Yaşatır, Yükseltir, Tefrika Yakar Öldürür”, *Sırat-ı Mustakîm*, 5/116, (11 Teşrinisani 1326), 205.

²¹ Mehmed Âkif Ersoy, “Müslümanların İlerlemeleri İslâm’a Sarılmalarına Bağlıdır”, *Sebîlürreşâd*, 22/565 (1923), 15.

²² Kaya, *Mehmed Âkif’in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 115.

etmektedir:

“Bir adam ki Müslümanların derdiyle dertlenmez; onların imdadına koşmaz, o adam hiçbir vakit Müslüman olamaz. Müslümanlık yalnız lafz ile değildir. Sorarım: Şarktaki Müslüman garptakinin imdadına koştu mu? Şimaldeki Müslüman cenuptaki din kardeşinin halinden müteessir oldu mu? Lâ vallahi, olmadı. Öyle ise âlem-i İslâm felaket üstüne felaket göreceğine, birinden kurtulur kurtulmaz başkasına uğrayacağına şüphe etmesin.”²³

Safahat'ın beşinci kitabı olan “Hatıralar”da ise Mehmed Âkif, İman ile ittihâd arasındaki ilişkiyi aşağıdaki mısralarla ifade etmektedir:

“O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,

Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!

O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...

Nasıl “bünyân-ı mersûs” olmamız lâzımsa gösterdi.

*Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, târumâr olduk...”*²⁴

Müslümanlar arasındaki İttihad'ın gerekliliği sadece Kur'an ve Hadis'ler referans gösterilerek ortaya konmaya çalışılmaz. Akif'in düşünce dünyasındaki köşe taşlarından birini oluşturan Sünnetullah, yani Allah'ın tabiatı ve insanlar arasında koyduğu değişmez kanunlar da bu birliğin gerekli ve faydalı olduğunu ortaya koymaktadır. “Demek, milletlerin hayatı, bekası, istiklali, mahkûmiyetten selameti için aralarında vahdet hükümferma olması lüzumu bir kanun-ı ilâhî imiş!”²⁵ diyen Mehmet Akif tam olarak da bundan bahsetmektedir. Akif, Müslüman unsurların güçlerini birleştirmesini, mantıklı düşünmenin bir neticesi olarak da görür:

*“Madem ki tek başına sarfolunan mesâînin kıymeti yoktur, biz de aramızda vahdeti temin ederek topluca çalışmaya koyulmalıyız. Cemaatsiz yaşamaya, cemaatten ayrılmaya gelmez, cemaat-i İslâmiyenin kesâfet peydâ etmesi için çalışmalıyız.”*²⁶

Safahat'ın Dördüncü kitabındaki şu mısralar da İslâm Birliğinin olumlu yönlerini ve aksi bir durumda meydana gelebilecek menfi neticeleri şu şekilde ifade etmektedir:

“Sizin felâketiniz: Târumâr olan ‘vahdet’.

Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa;

Eğer o his gibi tek, bir de gâyeniz varsa;

Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz...

²³ Mehmed Âkif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2016), 215.

²⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Fide Yayınları, 2008), 275.

²⁵ İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmed Âkif Külliyyatı* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1990), 9/276.

²⁶ Mehmed Âkif Ersoy, “Aleml-i İslâm”, *Sebülürreşâd*, 18/458 (1920), 183-186.

Demek ki birliği te'min edince kurtuluruz.”²⁷

3. MEHMET ÂKİF'İN “SÜLEYMANİYE KÜRSÜSÜNDE” İSİMLİ ŞİİRİNDE İTTİHÂD-I İSLÂM FİKRİ

Mehmed Âkif'in İttihâd-ı İslâm fikrini yoğun olarak işlediği şiiri *Safahat*'ın ikinci kitabını oluşturan “Süleymaniye Kürsüsünde” isimli bölümdür. Bu şiir parça parça Sebîlürreşâd'da yayınlanmış daha sonra da müstakil bir kitap olarak aynı yıl yayınlanmıştır. Bu şiirde kavmiyetçiliğin reddi, İslâm kardeşliğinin önemi, ümmetin birliği, tefrika ve benzeri kavramlar işlenmiştir.

“Süleymaniye Kürsüsü”nde isimli eser, Âkif'in, Müslüman milletleri ve İslâm coğrafyasını dikkate alarak, İslâmi ideallerini dile getirdiği ilk eseridir. Mehmed Âkif'e göre İslâm toplumu İslâm'ın ana kaynaklarından uzaklaşmayla alakalıdır. Mehmed Âkif bu eserinde ünlü seyyah Abdürreşid İbrahim'i konuşturmakta, seyyahın Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyyet adlı kitabına atıfta bulunarak İslâm memleketleri hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır.

Mehmed Âkif, “Süleymaniye Kürsüsü”nde, İslâm Birliği düşüncesini, Abdürreşid İbrahim üzerinden anlatmayı tercih etmiştir. Âkif'in şiirinde bahsettiği bu yazar, Sibiryâ'da yetişmiş, erken yaşlarda Çarlık Rusyası ile mücadeleye girişmiş, Rusya Türkleri arasında bilinen ve Osmanlı dostu olarak tanınan birisidir. Rusya'da Livaü'l-Hamd adıyla bir broşür yayınlayan Abdürreşid İbrahim, yetmiş bin kadar Rusya Türkünün Anadolu'ya göçmelerine ön ayak olmuştur.²⁸

Mehmed Âkif İslâm Birliği kavramından ne anladığını Abdürreşid üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Akif'e göre İslâm dünyası siyasal olarak birleşmekten ziyade kendi arasında iş birliği yapmalı, zor dönemlerde dayanışma içerisine girmeli, Batı zulmü karşısında dik durmalıdır. Buna liderlik edecek olan ülke ise Osmanlı olmalıdır. Osmanlı özellikle bilim ve teknoloji alanında Japonya ile ortak hareket etmelidir. Mehmed Âkif Abdürreşid İbrahim'in Japonya'daki gayretlerini takdir etmekte, İslâmiyet'in yayılması için gösterdiği çabayı övmektedir. Abdürreşid İbrahim öncülüğünde Rusyada dört adet İslâm kongresi düzenlenmiş, bunlardan bazıları Rusya hükümetinin bilgisi dahilinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Abdürreşid İbrahim özellikle Kazan'da matbaa kurarak dergi ve gazeteler çıkartmış Panislâmist faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışmalar İslâmi

²⁷ Ersoy, *Safahat*, 247.

²⁸ Caner Arabacı, “Mehmet Akif'te İslâm Birliği Düşüncesi”, http://www.canerarabaci.com/makaleler_mehmet_akifte_İslâm_birligi_dusuncesi-sayfa_id-333-id-51604 (03.02.2020).

politikalara karşı olan Rus güvenlik güçlerinin takibi ve baskısı altında yapılmıştır.²⁹

Akif, Kürsüde konuşan Abdürreşid'in bir tasvirini yaptıktan sonra, adeta Abdürreşid'i konuşturarak hadiseleri bizzat onun ağzından anlatmaya başlar. Şair mısralarında Abdürreşid üzerinden amacını dile getirir:

*"Beni kürsüde görüp, va'zedecek sanmayınız;
Ulemâdan değilim, şeklime aldanmayınız!
Dînin ahkâmını zâten fukahanız söylesin,
Anlatırlar size bir müşkiliniz varsa eğer,
Bana siz âlem-i İslâm'ı sorun, söyleyeyim;
Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim, görmediğim.
Şark-ı Aksâ'dan alın, Mağrib-i Aksâ'ya kadar,
Müslüman yurdunu baştanbaşa kaç devrim var!
Beni yormuştu bu yıllarca süren yolculuğun,
Daha başlangıcı... Lâkin, gebereydim yorgun,
O zaman belki devâm ediyemezdim yoluma;
Yoksa âram edemezdim. Bana zirâ "Durma,
Yürü, azminde devâm et..." diye vermezdi aman,
Bir sadâ benliğimin fişkırıp a'mâkından.
O sadâ işte benim gayret-i dîniyyemdir,
Coşuvermez mi, içim sanki yanardağ kesilir;
Yeniden davranırım, eğlenemem bir yerde.
Ne cihan kaygusu derman bu devâsız derde,
Ne de can, sonra filân duygusu engel, heyhat!
Can, cihan hepsi de boş, "gâye"dedir varsa hayat."³⁰*

Şiirde bir vaaz amacının güdülmediği, Âlem-i İslâm hakkında çeşitli bilgiler aktarıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin başşehri İstanbul Abdürreşid İbrahim'in yaşamında merkezi bir role sahiptir. Seyyah uzun süren ve kitabında anlattığı seyahatini İstanbul'dan başlatıp, İstanbul'da sona erdirmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da yaşanan her önemli hadise Abdürreşid'i yakından ilgilendirmektedir. Şiirde İstanbul'un, dinî, idari, askeri yapısı hakkında anlatılanlar pek de pembe bir tablo çizmemektedir.³¹

*"Bir zamanlâr yine İstanbul'a gelmiştim ben.
Hâle baktıkça fakat, ümmetin âtisinden,
Pek derin ye'se düşüp Rusya'ya geçtim tekrar.*

...

²⁹ Arabacı, "Mehmet Akif'te İslâm Birliği Düşüncesi".

³⁰ Ersoy, *Safahat*, 145-146.

³¹ Namık Kemal Karabiber, "İslâm Birliği, Abdürreşid İbrahim ve Mehmed Âki", *Köprü Dergisi* 108 (2009), 25.

*Saltanat nâmına; din nâmına bin maskaralık..
 Ne felâket ne rezâletti o devrin hâli!
 Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli
 İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş.
 Bir siyâset ki didiklerdi, emînim, Karakuş!
 Nerde bir maskara sivrilse, hayâsızlara pîr,
 Haydi Mâbeyn-i Hümâyûn'a! Ya bâlâ, ya vezîr!
 Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası!
 Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası.
 Kışla yok dâire yok, medrese yok mektep yok;
 Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok!*

...
İnkılâb eyledi bir nâmütenâhî ye'se"³²

Abdürreşid İbrahim, İstanbul'daki ilmi, siyasi ve dini durumdan rahatsız olmuş bunu mısralarına da yansıtmıştır. Osmanlı'da liyakat sisteminin bozulduğuna işaret eden İbrahim, Rusya Müslümanlarını irşad etmek üzere Rusya'ya gitmiştir.³³ Özellikle orada yürüttüğü yayın faaliyetleri bu anlamda oldukça değerlidir. Rusya'da ilme ve düşünceye yapılan baskı ve Avrupa'nın bu duruma göz yumması Mehmed Akif'in eserlerine de yansımıştır:³⁴

*"O zaman Rusya'da hâkimdi yaman bir tazyik...
 Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?
 Düşünen her kafanın mutlak ezilmektir sonu!
 Medeni Avrupa, bilmem, niye görmezdi bunu?"
 "Evvla gizlice bir matbaa tesis ettim.
 Beş on öksüz bularak basmacılık öğrettim.
 Kalemim çok pürüzlüydü, fakat çaresi ne?
 Sonra, bilmem kimin üslubu avamın nesine!
 Dilimin döndüğü şiveyle bütün gün yazdım;
 Okuyanlar o kadar çoktu ki, hiç ummazdım.
 Usta, asarını verdikçe çocuklar bastı;
 Altı ay geçti, bizim matbaanın çıktı adı.
 Göğsü imanlı beş on tane fedai gelerek,
 Dediler; "Sen ne basarsan, onu tevzi edecek,
 Vasıtan işte biziz, korkulacak şey yoktur...
 Para lazımsa da bildir ki, verenler bulunur."
 Bir cerideyle hemen başlayıverdim vaaza.
 Zaten en başlıca yol halkı budur ikaza."*

³² Ersoy, *Safahat*, 145-146.

³³ Karabiber, "İslâm Birliği, Abdurreşid İbrahim ve Mehmed Âkîf", 25.

³⁴ Karabiber, "İslâm Birliği, Abdurreşid İbrahim ve Mehmed Âkîf", 26.

*Medeniyetteki insanlar için Matbuât,
Şimdi Kürsilerin en yükseği, lakin, heyhât,"³⁵*

Rusya Müslümanlarının genç nüfusu fen ve ilim tahsil etmek üzere Avrupa'ya göndermesi, bu kesimin daha sonra Avrupa'dan kendi kimliklerine yabancılaşmış olarak dönmeleri Abdürreşid İbrahim'i üzmüştür:³⁶

*"Sonra zenginlerimiz: "Haydi gidin, fen getirin."
Diye, her isteyenin şahsına bilmem kaç bin
Ruble tahsis ile sevkeylediler Avrupa'ya;
Pek fedâkâr idi hemşehrilerim doğrusu ya.
Bu giden kâfileden birçoğu cidden tahsil
Ederek döndü. Fakat geldi ki üç beş de sefil,
Hepsinin nâmını telvîse bihakkın yetti..
Gönderenler ne peşîmân oluyorlar şimdi!
Hiç unutmam ki, cömerdin biri, hem zengin adam,
Beni yüzdürdü nihâyette şu sözlerle: "İmam,
Günde on kere gelip istediniz, hep verdim.
Yine vermezsem eğer millet için, nâ-merdim.
Yalnız, ehline gitsin bu emekler... Olur a,
İş bizim Avrupa yârânına benzer sonra!
Hâli islâh edecekler, diyerek kaç senedir,
Bekleyip durduğumuz zübbelerin tavrı nedir?
Geldi bir tânesi akşam, hezeyanlar kustu!
Dövüyordum, bereket versin, edebsiz sustu.
Bir selâmet yolu varmış... O da neymiş: Mutlak,
Dîni kökten kazımak sonra, evet Ruslaşmak!
O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız
Şu tutundukları gâyet kaba, pek mâ'nâsız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsil edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefâlette imiş:
Ki kadın "sosyete" bilmezmiş, esârette imiş!
Din için, millet için iş görececek alçağa bak:
Dîni pâmâl edecek milleti Ruslaştıracak!
Bunu Moskof da yapar, şimdi rızâ gösterelim,
Başka bir ma'rifetin varsa haber ver görelim!
Al okut, Avrupa tahsîli desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhî para ver;*

³⁵ Ersoy, *Safahat*, 147-148.

³⁶ Ersoy, *Safahat*, 26.

*Sonra bir bak ki: Meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuşşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizimidir meydan!”³⁷*

4. MEHMED ÂKİF’TE İTTİHÂDA ÇAĞRI VE KAVMIYETÇİLİĞİN REDDİ

“Süleymaniye Kürsüsü”nde bölümünde, bir seyyahın gözünden İslâm dünyası için yapılan tespitler dışında Mehmed Âkif’in kavmiyetçiliğinin reddine dair aşağıdaki mısralar “Süleymaniye Kürsüsü”nde şu şekilde yer almaktadır:

*“Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam,
Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm’ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir.
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.”³⁸*

Yine aynı bölümde birlik fikrine ve tefrikanın reddine işaret eden şu mısralarda da millet-i İslâm’ın birliğine vurgu yapılmaktadır:

*“Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez,
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.”³⁹*

İslâm dünyasının bir araya gelmesi hem dünyevi açıdan ümmetin faydasına olacak; hem de ilâhî bir emre itaatın bir sonucu olarak ahirette bunun karşılığı görülecektir. Yani İttihadın, Müslümanlar için hem dünyada hem de ahirette faydalı neticeleri olacaktır.⁴⁰ Bunun aksi bir durumda yani, vahdetin sağlanamaması halinde ise Müslümanlar dünyalarını kurtaramadıkları gibi ahiretlerini de kurtarmış olamayacaklardır. O halde öncelikli olarak bu dayanışma ve İttihadın gerçekleştirilmesi icap etmektedir. Bundan sonrası Allah’ın yardımıyla halledilecektir.⁴¹ Beyazıt Kürsüsündeki bir vaazında, Vaiz cemaate seslenirken Osmanlı Hükümet ve Saltanat’ının bu gücünden bahsetmektedir:

“Ey cemaat-ı Müslimin! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız; zira

³⁷ Ersoy, *Safahat*, 149-150.

³⁸ Ersoy, *Safahat*, 161.

³⁹ Ersoy, *Safahat*, 162.

⁴⁰ Şengüler, *Mehmed Âkif Külliyyatı*, 9/249.

⁴¹ Şengüler, *Mehmed Âkif Külliyyatı*, 9/269-270.

taht-ı saltanat gıncırdıyor! Böyle gidersek -el iyazu billah- o da devrilecek. Eğer Rusya'daki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorlarsa; eğer Fransızların taht -ı idaresindeki dindaşlarımız hala tanassur etmemişlerse; eğer İngiltere, Hintli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... İyi biliniz ki hep çürük, çarık yine bu hükümet sayesinde. Maazallah bu giderse hepsinin gittiği gündür. Biz bu saltanatı muhafaza edemiyorsak düşünmeliyiz ki bizim yüzümüzden o biçareler de mahvolacaklar. Onların bütün nazarları bütün ümitleri buraya matuf idi. Hep bizden bir hayır bekliyorlardı.”⁴²

5. İTTİHÂD-I İSLÂM FİKRİYATI ÇERÇEVESİNDE MEHMED ÂKİF'İN HİLAFET VE OSMANLI'YA BAKIŞI

Mehmed Âkif'in hilafetle olan ilişkisine baktığımızda karşımıza aşağı yukarı şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Mesela, *Safahat*'ın “Hakkın Sesleri” bölümünde hilafet kavramı şu şekilde geçmektedir:

*“Ey millet-i merhume, sabah oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık ne de Türklük kalacak aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zışan'ın İlahi sözünü.
Türk Arapsız yaşamaz, kim ki yaşar der delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa, zira sonu hüsrân-ı Mübin;
Ne hilafet kalıyor ortada billahi ne din!
“Medeniyyet”! size çoktan beridir dış biliyor,
Evvla parçalamak, sonra da yutmak diliyor.”⁴³*

“Fatih Kürsüsünde” isimli “Safahat” bölümünde ise hilafet kavramı şu mısralarda karşımıza çıkmaktadır:

*“Zavallı alem-i İslâm eğer salibe henüz
Sarılmıyorsa, kolundan çeken: Hilafetiniz
Hilafet olmasa dünya tanassur eyleyecek...
O halde şimdi bizim hakkımız değil ölmek.
Yetişmiyor mu ki dünya evinde çektüğümüz,
Yarın da yüklenelim alemin günahını biz,
Hayata karşı nedir söyleyin bu yılgınlık?
Reis-i ailenin intiharı: çılgınlık!*

⁴² Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 186.

⁴³ Ersoy, *Safahat*, 184.

*Hilafetin, o henüz payidar olan arşın
Sükûtu müdhiş olur...Düşmesin aman yapışın!”⁴⁴*

Yine aynı kısımda hilafet ve halife kavramı şu mısralarda karşılığını bulmaktadır:

*“Yüz elli bin bu kadar hanumanı buldu sönen!
Siz, ey bu yangını izhar eden beş-altı sefil,
Ki ettiniz bizi Hırvat’la Sırb’a karşı rezil!
Neden Halife’ye Kur’an’la bağlı Arnavudu
Ayırdınız da harab ettiniz bütün yurdu?”⁴⁵*

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere Mehmed Âkif “hilafet” ve “halife” kavramlarına hem dini hem de siyasi bir içerik yüklemekte, mesela Arnavud’un Kur’an’la bağlı olduğu halifeden kopmasını mısralarında açıkça eleştiri konusu etmektedir. Tabii bu yaklaşım Osmanlı henüz tamamıyla dağılmadan, yıkılmadan evvel sergilenmiştir. Yani o dönemde henüz halife güçsüz de olsa iş başındadır ve Osmanlı henüz yıkılmamış hilafet henüz kaldırılmamıştır.

Yine Mehmed Âkif “Hilafet olmasa dünya tanassur eyleyecek” diyerek, hilafetin yokluğunda dünyanın hristiyanlaşma tehlikesi ile karşı karşıya geleceğini ifade etmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla Mehmed Âkif’in anlayışında hilafet makamı hem Alem-i İslâm’ın koruyucu şemsiyesi hem de çeşitli etnik unsurları İslâm şemsiyesi altında tutan siyasi bir bütünlüktür.

Safahat’ın beşinci kitabında bulunan Berlin Hatıraları başlıklı şiirde ise Mehmed Âkif;

*“Sen ey Boğaz ki, uzattın da ahenin kolunu,
Halife yurdunu tehdid eden deniz yolunu,”⁴⁷*

Osmanlı topraklarını halifenin yurdu olarak görmekte, bu kavrama siyasi bir anlam yüklemektedir. Yine şiirin bir başka yerinde

*“Bakın ilerledi... Asker! Huda bilir asker!
Evet, gözüm seçiyor şimdi bir bir efradı
Halife ordusunun en muazzam evladı,
Ki pak alınları İslâm için son istihkam”⁴⁸*

Diyerek Çanakkale’de çarpışan askeri halifenin askerleri ve İslâm’ın son

⁴⁴ Ersoy, *Safahat*, 245.

⁴⁵ Ersoy, *Safahat*, 257.

⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, 284-285.

⁴⁷ Ersoy, *Safahat*, 303.

⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, 303-304.

istihkamı olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan Mehmed Âkif'in *Safahat*'in beşinci bölümü ya da beşinci kitabı olan "Hatıralar"ı "Hanedan-ı Hilafet'in erkan-ı muazzamasından Ömer Faruk Efendi hazretlerine takdime-i tazimimdir" şeklinde ithaf etmiş, bu satırlar da *Safahat*'ın 1928 baskısından çıkarılmıştır.⁴⁹

Akif'in zamanında hemen bütün Müslüman toplumlar esaret altında yaşadığı için Müslümanların tek bir siyasi çatı altında yaşamaları mümkün değildir. Akif'in hilafete yüklediği misyon tabii olarak Osmanlı Devleti'ni teşkil eden kavimlerin her birinin güçlü olarak hilafet makamı etrafında toplanmalarıydı. Güçlenen hilafet devleti sayesinde bağımsızlıklarını kazanacak olan öteki Müslüman kavimlerin belki "Müslüman Milletler Topluluğu" gibi bir teşkilat şeklinde Osmanlı Devleti'nin başkanlığında toplanabileceğini düşünmüştür.⁵⁰

Mehmed Âkif *Sebilürreşâd*'daki bir makalesinde Osmanlı'yı "Hükümet-i İslâmiye" olarak tavsif etmiş, Osmanlıyı İslâm birliğini sağlayacak bir kuvvet olarak görmektedir.⁵¹

"Eğer yaşamak istiyorsak bu ruhu öldürmeyelim. Yani vahdet-i İslâmiyeyi tarumar edecek hareketler şöyle dursun, tahriklerden bile Allah'a sığınalım. Şu son hükümet-i İslâmiye ağıyâra karşı yekpare bir kitle, mersus bir bünyan halinde kaldıkça, bütün dünya bir araya gelse devrilmek değil kıymıldanmaz bile!"⁵²

Mehmed Âkif, Süleymaniye Kürsüsündeki bir vaazında, Osmanlı'nın Müslüman toplumlar ve İslâm dini için böylesine önemli bir mertebede bulunmasına dayanak olarak, Hilafet müessesesini göstermektedir:⁵³

"İslâm'ın son penahı bu hükümettir; dinin son yurdu burasıdır. Ah, ya Rabbi sen o günleri gösterme, bu da giderse Müslümanlığın hali ne olur? O zaman ne namaz kalır ne cami ne namus kalır, ne aile; ne Hac kalır, ne Beytullah! Vallahi hepsini çiğnerler, yıkarlar... Vallahi yıkarlar... Yüzlerce milyon İslâmı taht -ı esaretlerinde tutan o hükümetler şimdilik hep bu hükümetten biliyorlar: diyorlar ki: (Müslümanların meydanda bir hükümetleri var. Şayed dinlerine, Kâbelerine hücumla kalkışırsak hepsi onun etrafında toplanırlar, neticesi bizim için hoş gelmez.) Hilafeti de verdikten sonra görürsünüz: şiar-ı dinden bir şey bırakırlar mı? O zaman haddine düşsün de Hind, Mısır Müslümanları, Rus Müslümanları yahut Fas, Cezayir Müslümanları "İslâm" kelimesini ağızlarına alabilsinler: O anda dillerini koparırlar."⁵⁴

⁴⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar II* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 195.

⁵⁰ Düzdağ, *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar II*, 44.

⁵¹ Kaya, *Mehmed Âkif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 120.

⁵² Sebilürreşâd, 9/214 (1912).

⁵³ Sebilürreşâd, 9/214 (1912).

⁵⁴ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 221.

Müslümanların birbirlerine karşı kayıtsız kalmalarına üzülen Mehmed Âkif, Hz. Peygamber'in, İslâm cemaatinin her bir bireyi ile özel olarak ilgilenmesi ve varsa sıkıntılarını gidermesinden hareketle, tevhid şuurunun oluşması için ilk İslâm cemaatinin uygulamalarına vurgu yapmıştır. O yıllarda Kastamonu'nun kazalarında yaptığı vaazlarının birinde Mehmed Âkif, Anadolu halkına şöyle seslenmektedir:⁵⁵

"Fahr-ı Âlem Efendimiz ümmetiyle bu kadar meşgul iken, her birine karşı bu derecelerde alakadar iken bizler bugün bunun büsbütün aksine olarak yekdiğerimizden külliyyen ayrı, külliyyen bihaber, birbirimize karşı büsbütün yabancı bulunuyoruz. Avrupalılar olmasa dünyanın nerelerinde ne kadar Müslüman olduğunu da bilemeyeceğiz. Dünya'nın başka taraflarını bırakalım. Konyalı Ankaralıdan, Ankaralı Kastamonuludan, Kastamonulu Sivaslıdan, Sivaslı Erzurumludan, Erzurumlu Diyarbekirliden acaba hiç haberdar mı? Yahud haberdar olmak lüzumunu bir kere olsun duymuş mu?"⁵⁶

1920 yılında yapılan bu vaazda, Akif'in İttihâd-ı İslâm için büyük umutlar beslemeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu insanının şahsında Türkiye topraklarında gerçekleşecek bu ittihâdın ileride bütün İslâm Âlemini de bünyesine dâhil edeceği düşüncesi, Akif'e ümit vermektedir. Mehmed Âkif özellikle bu dönemde İslâmiyetin Türkler tarafından tekrar ayağa kaldırılacağı düşüncesini öne çıkarmış bulunmaktadır.

6. MEHMET ÂKİF'E GÖRE İSTİKLAL MÜCADELESİ VE İTTİHÂD FİKRİ

Mehmet Akif için İstiklal Savaşı İttihâd-ı İslâm'ın gerçekleşmesi için bir basamaktır. Akif'in aynı yıllarda Kastamonu'daki vaazında bir Hintli yazardan aktardıkları, bu fikri adeta haklı çıkartmaktadır:⁵⁷

"Dünyada istiklaline sahip bir hükümet-i İslâmiye var ki o da sizsiniz. Aman aranızdaki vahdeti sarsacak en ufak bir harekete bile meydan vermeyiniz. Sonra bütün Müslümanların akibeti pek vahim olur."⁵⁸

Vaaz'ın devamında Akif, bu Hintli yazarın söylediklerini onayladıktan sonra Müslüman unsurların esaretten birlikte kurtulacaklarına dair beslediği umudu;

"Hamdolsun bugün Müslümanlık âleminde büyük bir intibah başladı. Artık dünyanın her tarafındaki din kardeşlerimizle birçok yerlerde birleşiyoruz, dertleşiyoruz. El birliğiyle kıyam ederek asırlardan beri Müslümanlığı kuşatmış olan esaret zincirlerini kırmak çarelerini düşünebiliriz."⁵⁹

Cümleleriyle ifade eder. Ancak, İttihâd-ı İslâm idealine omuz vermiş ve bu

⁵⁵ Kaya, *Mehmed Âkif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 123.

⁵⁶ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 271.

⁵⁷ Kaya, *Mehmed Âkif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 123.

⁵⁸ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 271.

⁵⁹ Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 337.

uğurda nice çabalar sarf etmiş bulunan Akif, hedefine ulaşamamış; ideali O dünyada iken karşılığını bulamamıştır. Akif, 1922 Nisan'ında kaleme aldığı Leyla isimli şiirinde bu idealinin gerçekleşmesinin ne denli zor olduğunu anlamış biri olarak İttihâd-ı İslâm'ı ulaşılması ve kavuşulması neredeyse imkânsız olan Leyla'ya benzetmekte ve kendisi bir Mecnun olup, bunun çilesini çekerek ona kavuşma arzusuyla ve ümidiyle yaşamaya razı olmuş görünmektedir:⁶⁰

*"Hayır! Şârk'ın, o hodgâm olmayan Mecnûn-i nâ-kâmın,
Bütün dünyâda bir Leylâ'sı var: Âtisi İslâm'ın.
Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânîsidir ancak,
Bugün, yâdıyla müstağrak, yarın, yatın yâdında müstağrak!
Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânan, uzaklaşma!
Senin derdinle canlardan geçen Mecnun'la uğraşma!"⁶¹*

7. MEHMED ÂKİF'İN "HATIRALAR" İSİMLİ ŞİİRİNDE İTTİHÂD-I İSLÂM FİKRİ

Mehmed Âkif'in İttihâd-ı İslâm meselesine bakışı esasında İslâmcılığının önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Bu cephe hem Müslümanların kader birliği yapmalarını hem de İslâm'ın özüne sarılarak kendi özlerine dönmelerini esas almaktadır. *Safahat*'ın "Hatıralar" bölümünde yer alan bir şiiri bu konudaki görüşlerini edebi olarak şu şekilde özetlemektedir:

*"Demek İslâm'ın ancak namı kalmış Müslümanlarda,
Bu yüzdenmiş demek hüsrân-ı milli son zamanlarda.
Eğer çiğnenmemek isterseler seylab-ı eyyama;
Rücu etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslâm'a.
O devrin yadı nuranuru bi payan şehamettir
Mefahir onların tarihidir, ümmet o ümmettir."⁶²*

Bu mısralara göre Mehmed Âkif'in İslâmcılığı dar manada Müslüman cemiyetlerinin hurafelerden kurtararak kendilerine İslâm'ın özünü, ruhunu aşılacak, itikad ve amelde onları hakiki manada İslâm'a yaklaştırmak, geniş manada ise İslâm Alemi'nde din kardeşliği hukukundan doğan birlik fikrinin dayanışma düşüncesi ile pekiştirilmesi ve tevhidin sağlanmasıdır. Yukarıdaki mısralarda Mehmed Âkif İslâmcılığın hem dar manasına hem de geniş manasına işaret etmiş bulunmaktadır.

⁶⁰ Kaya, *Mehmed Âkif'in Dini ve Siyasi Fikirleri*, 123.

⁶¹ Ersoy, *Safahat*, 432.

⁶² Ersoy, *Safahat*, 276.

Burada bir hususun irdelenmesi gerekmektedir ki o da şudur: Mehmed Âkif'in yaşadığı dönemde bugün kullanıldığı şekliyle "İslâmcılık" kavramı neredeyse kullanılmamıştır. Dönemin dini ve siyasi eğilimlerine -cılık, -cilik gibi ekler ya da yaftalar eklemek Babanzade Ahmed Naim gibi Mehmed Âkif'in yakın arkadaşları tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Hata Babanzade'nin bu konuda ciddi tenkitleri olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.⁶³ Bu anlamda Mehmed Âkif'in de Babanzade gibi düşüneneği varsayıldığında İslâmcılık teriminden çok İslâmlaşma, İttihâd-ı İslâm gibi kavramların dönemsel olarak kullanımında olduğu düşünülebilir. Nitekim dönemin bir diğer İslâmcı aydını Sait Halim Paşa da eserlerinde benzer yaklaşımı kullanmış, Mehmed Âkif kendisinden yaptığı bir tercümede eserin başlığına İslâmlaşmak ifadesini koymayı tercih etmiştir. Ancak biz çalışmada gerek İttihâd-ı İslâm kavramını gerekse İslâmcılık kavramını benzer yaklaşımları ve eğilimleri ifade etmek üzere kullanıyoruz. Burada sadece şöyle bir nüans gözetilebilir; İttihâd-ı İslâm diğer bir deyişle Panİslâmizm, İslâmcılığın daha çok bir cephesini anlatan ya da açıklayan bir eğilim ya da ideolojidir. Yani İttihâd-ı İslâm, İslâmcılığın tamamını karşılamak üzere kullanılmış bir kavram değildir. Nitekim Akif'in İslâmcılığını oluşturan unsurlar arasında ahlâk, iktisat, ilim, medeniyet gibi alanlara işaret eden fikirler ve düşünceler de bulunmaktadır. Ancak burada daha çok Mehmed Âkif'in siyasal eğilimleri inceleme konusu yapıldığından diğer alanlardan daha ziyade Mehmed Âkif'in siyasal görüşleri ele alınmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Mehmed Âkif'in yetiştiği dönemde etkili olan fikri ve siyasi akımların memleketin kurtuluşu, insanlığın gidişatı ve istikbal hakkında farklı görüşleri bulunmaktadır. Mesela dönemin akımlarından birisi olan Pantürkistler daha çok Türk kavimlerinin kader birliği yapmasından yana iken Garpçılar ise tamamıyla garp alemiyle sağlanacak bir entegrasyon neticesinde memleketin kurtulacağını ve istikbâlin daha aydınlık olacağını savunmuşlardır. Mehmed Âkif'in de içinde bulunduğu varsayılan İslâmcılar ise kurtuluşun daha çok büyük İslâm milleti, halifeliğin siyasi anlamda yeniden ihyası gibi idealler etrafında birleşmişlerdir.

SONUÇ

İttihâd-ı İslâm diğer bir deyişle Panİslâmizm İslâmcılığın daha çok bir cephesini anlatan ya da açıklayan bir eğilim ya da ideolojidir. Yani İttihâd-ı İslâm İslâmcılığın tamamını karşılamak üzere kullanılmış bir kavram değildir. Zaten İslâmcılık terimi çok sonra ortaya çıkmış ve genelleştirilmiş bir kavramdır. İttihâd-ı İslâm bir siyasi birliğe de işaret eden yönüyle İslâmcılığın sadece bir cephesini oluşturmaktadır.

⁶³ Metin Önal Mengüşoğlu, *Müstesna Bir Şair Mehmed Âkif* (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2016), 35.

Bu çerçeveden bakıldığında Mehmed Âkif'in yetiştiği dönemde etkili olan fikri ve siyasi akımların memleketin kurtuluşu, insanlığın gidişatı ve istikbal hakkında farklı görüşleri bulunmaktadır.

Mesela dönemin akımlarından birisi olan Türkçüler daha çok Türk kavimlerinin kader birliği yapmasından yana iken Batıcılar ise tamamıyla Batı alemiyle sağlanacak bir entegrasyon neticesinde memleketin kurtulacağını ve istikbalin daha aydınlık olacağını savunmuşlardır.

Mehmed Âkif'in de içinde bulunduğu varsayılan İslâmcılar ise kurtuluşun daha çok büyük İslâm milleti, halifelğin siyasi anlamda yeniden ihyası gibi idealler etrafında birleşmişlerdir. Mehmed Âkif'in yetiştiği Meşrutiyet dönemi pek çok milletin nerdeyse dağılma noktasına geldiği talihsiz bir döneme denk gelmesi hasebiyle İslâmcılık açısından farklı değerlendirilmesi gereken bir zaman dilimidir. Ancak her ne olursa olsun Mehmed Âkif'in savunduğu İttihâd-ı İslâm fikrinin çekirdeğinde millet-i İslâm yani ümmet bulunmaktadır. Bu fikrin etrafında birleşecek olan milletlerin birtakım esaslara göre hareket etmeleri gerekmektedir. Bunlar sırasıyla Müslümanların hür olması, Müslümanların yabancıları dost edinmemeleri ve Müslümanların kendi aralarında birbirlerinin dostu, kardeşi ve sırdaşı olmalarıdır. Akif bütün bu hususlara gerek *Safahat*'taki şiirlerinde (özellikle "Süleymaniye Kürsüsünde" ve "Hatıralar" adlı yapıtlar) gerekse *Sebîlürreşâd* ve *Sırât-ı Müstakîm*'deki makalelerinde gerekse tefsir yazılarında detaylı olarak değinmiştir.

Mehmed Âkif sadece imparatorluk döneminde değil aynı zamanda Millî Mücâdele döneminde de İttihâd-ı İslâm fikrini savunmuş, elde kalan son toprak parçasının yani Anadolu'nun kurtuluşu için çalışırken de ümmetin, milleti de kapsayacak şekilde ihyasına vurgu yapmıştır. Aslında Mehmed Âkif İttihâd-ı İslâm'ı savunurken burada millet-i İslâm kavramına da sarılmış Anadolu Türklüğünün bu çatı altında muhafaza edilebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Mehmed Âkif'te ümmet, millet gibi kavramlar iç içe geçmiş, bir nevi milliyetçilikle ümmetçilik mezcedilmiştir. Mehmed Âkif ırkçılığa ve kavmiyetçiliğe karşı durmakla birlikte İttihad fikrinin içine kendi yaşadığı toplumu da dahil ederek imparatorluk döneminde Müslüman Osmanlı toplumunun ve Osmanlı Devleti'nin, Millî Mücâdele döneminde ise Anadolu Türkünün kurtuluşunu ittihâd fikriyle açıklamış bir aydındır.

Mehmed Âkif'in siyasal anlamda hilafete olan ihtiyaca dair vurguları ise Osmanlı'nın parçalanma ve yıkılma dönemiyle mahduttur. Akif bu dönemde en azından Osmanlı'dan kopma ihtimali bulunan Müslüman kavimler ayrılıkçı hareketler içerisine girmesinler Osmanlı şemsiyesi altında kalsınlar düşüncesinden hareketle İttihad fikriyle hilafeti bir arada değerlendirmiştir. Zaten imparatorluk yıkıldıktan sonra Akif hilafet düşüncesinden ziyade elde

kalan son İslâm topraklarında yaşayan Müslümanların birliği fikrine yönelmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Atif. "Mehmet Akif Ersoy'un Türk Dünyası Şairlerindeki Tesir Alanına Bir Bakış", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 6(4) (2017), 2389-2413. <http://dx.doi.org/10.7884/teke.4019>
- Arabacı, Caner. "Mehmet Akif'te İslâm Birliği Düşüncesi", www.canerarabaci.com, (3.02.2020).http://www.canerarabaci.com/makaleler_mehmet_akifte_İslâm_birliġi_dusuncesi-sayfa_id-333-id-51604
- Atsız, H. Nihal. "*Mehmet Akif*", Tarih, Kültür ve Kahramanlar (Makaleler-2). İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.
- Beydilli, Kemal. "Şark Meselesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/352-257. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Bozpinar, Tufan. *Hilafet ve Saltanat*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Doğan, Cem. "İttihâd-ı İslâm Yahut Bu Vatan Nasıl Kurtulur?: Mehmed Âkif'in Osmanlısı". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/5 (2013), 93-106.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Hakkında Araştırmalar II*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- Ersoy, Mehmed Âkif. "İttihad Yaşatır, Yükseltir Tefrika Yakar Öldürür", *Sırat-ı Mustakîm*, 5/116, (11 Teşrinisani 1326), 205.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Ersoy, Mehmet Akif, Safahat. İstanbul: Fide Yayınları, 2008.
- Guida, Michelangelo; Çaha Ömer. "İslâmcılık", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Ankara: Orion Yayınları, 2015.
- Kabaklı, Ahmet. *Mehmed Âkif*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2012.
- Kara, İsmail. "Türkiye'de İslâmcılık Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslâmcılık Hareketi Sempozyumu*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Karabiber, Namık Kemal. "İslâm Birliği, Abdurresîd İbrahim ve Mehmed Âkif". *Köprü Dergisi* 108 (2009), 25. 145-146.
- Karakoç, Sezai. *Mehmed Âkif*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1986.
- Kaya, Hasan. *Mehmed Âkif'in Dini ve Siyasal Fikirleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kaya, İbrahim. *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi*. Ankara: İmge Yayınları, 2006.
- Mengüşoğlu, Metin Önal. *Müstesna Bir Şair Mehmed Âkif*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2016.
- Mertoğlu, Suat, "Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Sermuharriri Akif", *Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy, Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı, 83-84*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2011.
- Öz, Satılmış. "Mehmet Akif Ersoy'da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/30, (2013), 140-161.
- Sarıcık, Murat. "Mehmet Âkif'e Göre Müminleri İslâm'da Birleştirmek ve Kardeşleştirmek Açısından Âl-i İmran Suresi 103. Ayeti". *EKEV Akademi Dergisi*

- 20/67 (2016), 261-289.
- Sarıtaş, Muhammed. *Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı*. Ankara: Mesaj Yayınları, 1986.
- Sebülürreşâd*, 22/565 (1923).
- Sebülürreşâd*, 18/458 (1920).
- Sebülürreşâd*, 9/214 (1912).
- Şengüler, İsmail Hakkı. *Mehmed Âkif Külliyyatı*, 9. Cilt, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1990.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Türköne, Mümtaz'er. *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Yıldırım, Ercan. *İslâmcılığın İki Kurucusu Mehmed Âkif ve Necip Fazıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.